

Петровиц Валентина Василівна,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
orcid.org/0000-0003-0407-0471
valyavp@ukr.net*

Бундак Олена Анатоліївна,

*кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора з науково-методичної роботи
ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Луцького інституту розвитку людини
orcid.org/0000-0002-4398-560X
olenabundak@gmail.com*

ІСТОРИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

У науковій розвідці обґрунтовано роль історичної інформації як джерела формування української національної самосвідомості. Виділено аспекти, що визначають цінність впливу культурних традицій, науки та освітніх процесів на теренах Волині в наступності поколінь. Встановлено значення історико-культурних впливів, які генерують джерельний контент та проєктують важливу інформацію, на сучасну історію та культуру, розвивають актуальну історико-культурологічну проблематику. На основі проаналізованих джерел і наукових студій істориків, окреслено окремі етапи розвитку Волинської землі. Висвітлено загальні закономірності заселення її території слов'янськими племенами починаючи з доісторичних часів. Охарактеризовано основні тенденції становлення, стан, особливості розвитку та змін історико-культурних традицій українських племен. Проаналізовано процес трансформації назви племен – корінних мешканців Волині, що у першій половині IX століття стали називатися волинянами. З'ясовано, що Волинь, знаходячись на перехресті історичних шляхів, була одним із центрів освіти і культури Давньої Русі. Доведено, що в XVI та на початку XVII століть саме Волині належало одне з визначних місць у культурно-освітньому русі України. Питання національної належності вилилося в створенні низки навчальних закладів та системи братств. Зокрема, у цей час розпочала свою освітню та наукову діяльність Острозька академія, було засноване Луцьке Хрестовозвиженське братство і школа при ньому. Їх християнсько-просвітницьке спрямування сприяло консолідації прогресивних сил українського населення в його боротьбі за своє соціальне та національне визволення. Провідне місце у поглибленні в тогочасному суспільстві національної самосвідомості беззаперечно належить козацтву – збуднику й генератору національно ідентифікуючого потенціалу нації. Козаки уславилися як провідники й виразники національних сподівань та інтересів всього українського народу. Можна стверджувати, що незважаючи на викладені показники національної самосвідомості, загальний її стан вимагає істотної активізації і підвищення та задіяння до розвитку державотворчих процесів. Духовні засади та механізми формування національної самосвідомості є процесом поступальним і безперервним.

Ключові слова: історична інформація, національна самосвідомість, Волинська земля, навчальні заклади, братства, козацтво, історико-культурні традиції.

Petrovich Valentina,
*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Museology,
Monument Studies and Information and Analytical Activities
Lesya Ukrainka Volyn National University
orcid.org/0000-0003-0407-0471
valyavp@ukr.net*

Bundak Elena,
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Deputy Director for Scientific and Methodological Work
Open International University
Human Development 'Ukraine' of Lutsk Institute Human Development
orcid.org/0000-0002-4398-560X
olenabundak@gmail.com*

HISTORICAL INFORMATION AS A SOURCE OF FORMATION OF NATIONAL IDENTITY

The scientific research substantiates the role of historical information as a source of formation of Ukrainian national identity. The aspects that determine the value of the influence of cultural traditions, science and educational processes in the Volyn region in the continuity of generations are highlighted. The importance of historical and cultural influences that generate source content and project important information onto modern history and culture, develop relevant historical and cultural studies into problems has been established. On the basis of the analyzed sources and scientific studies of historians, individual stages of development of the Volyn land are outlined. It highlights the general patterns and settlement of its territory by Slavic tribes since prehistoric times. The main tendencies of formation, state, peculiarities of development and changes of historical and cultural traditions of Ukrainian tribes are characterized. The process of transformation of the names of tribes – indigenous inhabitants of Volyn, which in the first half of the ninth century became known as Volynians, is analyzed. It was found out that Volyn, being at the crossroads of historical paths, was one of the centers of education and culture of Ancient Rus. It is proved that in the XVI and early XVII centuries it was Volyn that lay one of the prominent places in the cultural and educational movement of Ukraine. The emergence of nationality resulted in the creation of a number of educational institutions and a system of fraternities. In particular, at that time the Ostroh Academy began its educational and scientific activities, the Lutsk Holy Cross Brotherhood and a school were founded. Their Christian educational orientation contributed to the consolidation of progressive forces of the Ukrainian population in its struggle for their social and national liberation. The leading place in the deepening and in the society of national identity of that time undoubtedly belonged to the Cossacks – the causative agent and generator of the nationally identifying potential of the nation. The Cossacks were known as the leader and spokesman of the national aspirations and interests of the entire Ukrainian people. It can be argued that despite the stated indicators of national identity, its general state requires significant activation and increase and involvement in the development of state-building processes. The spiritual foundations and mechanisms of the formation of national identity are a progressive and continuous process.

Key words: historical information, national identity, Volynska zemlya, educational institution, brotherhoods, Cossacks, historical and cultural traditions.

Відродження та становлення України як незалежної демократичної держави неможливо без формування національної самосвідомості її громадян. Однією із рис національної самосвідомості є виховання любові до рідної землі, свого народу. Як зазначає І. Вдовенко, національна самосвідомість – це усвідомлення людиною своєї національної приналежності до відповідної національної спільноти, яке включає в себе уявлення, знання про свою національну

приналежність, про її історичне минуле і сьогодення, матеріальну і духовну культуру, мову, традиції (Вдовенко, 2015, с. 52).

Надійним фундаментом, на якому формується національна самосвідомість є історична інформація, що є успадкуванням минулого досвіду, що опрідметнюється у відповідних культурних традиціях та відображає той чи інший бік людської діяльності на певній території. Виходячи з цього, національний характер українців формувався упродовж віків. Це визначає актуальність

даного дослідження, що впливає із завдань комплексного дослідження території Волинської землі, що ще з-за доісторичних часів була заселена предками всіх сьгоднішніх слов'янських народів. Згодом вони розселилися й вкрили своїми поселеннями нові простори Європи. Важливою була наступність у розвитку історико-культурних традицій, що суттєво вплинуло на формування національної самосвідомості українського козацтва. Освіта, наука та культура мешканців Волині, починаючи з часів активного заселення цієї території, завжди була в центрі уваги та вивчення окремих дослідників. Все це сформувало низку дослідницьких поглядів вчених і акумулювалося в історичну інформацію, що стала джерелом формування національної самосвідомості українського народу загалом.

Волинь – земля життєдайна й цілюща, що плекає палких патріотів. У своїй науковій розвідці про Волинь І. Левкович визначає Волинську землю як частину тієї території, що в доісторичних часах була заселена предками всіх сьгоднішніх слов'янських народів, які розійшлися із цієї своєї прабатьківщини, зайняли нові простори в Європі та вкрили їх своїми поселеннями (Левкович, 1953, с. 16). На думку В. Сергійчука, Волинь з давніх-давен виявляла свій ширий український характер, а в пору найважчого лихоліття завжди ставала для усіх наших предків затишною хатою, щоб потім з неї знову творити соборне відродження (Сергійчук, 2005, с. 3). Н. Батюшков у ХІХ столітті, досліджуючи історичні долі Волині, зазначає, що у «межах Волині мешкали чотири слов'янських племені: частина полян, древляни, волиняни, частина дреговичів, а ще на короткий час відомою була загадкова Бодоховська земля, розташована на півночі Подільської та півдні Волинської губерній» (Батюшков, 1992, с. 6).

Крайні поселення дреговичів знаходилися у Володимирівському, Ковельському, Луцькому, Рівненському та Острозькому повітах. Дещо пізніше сильне плем'я волинян, корінних мешканців Волині, було підкорене київськими полянами. Ймовірно, у VII столітті це плем'я мало родове ім'я дулібів, потім їх стали називати бужанами і, зрештою, у першій половині IX століття волинянами (Батюшков, 1992, с. 10). Працьовитими й свободолюбними, гордими та хоробрими вони були. Свідченням цього є літописи і народні перекази та легенди.

Скористаємось розлогою цитатою з книги В. Сергійчука «Український здвиг: Волинь», щоб презентувати одну із народних легенд: «...коли прийшла татарва на Русь, троє братів – Горинь, Стир і Буг поклялися кістками лягти, щоб не посоромити рідної землі волинської... Але орда переважала силою, і тоді брати покинули свою рать і вирішили самі переховатися в затишних лісах...» (Сергійчук, 2005, с. 3). Як побачила тоді рать, що втекли воеводи, й собі покинула поле бою – багато тоді українства полягло, а від татарських стріл уже й край лісу загорівся... Там і зупинив трьох воевод сивий дід з полум'яним волоссям, проклинаючи їх за зраду синів Волині: «Хай земля вас не носить, і ріднеє сонце не гріє... Западіться в землю і станьте ріками, опояште собою Волинь в зачарований пояс, що не пустить вогню і чужинців до нас. І здригнулися всі троє від того прокляття й запалися глибоко в землю, а з тих місць на три боки річки потекли. На це диво спинилися татари, на це диво знову взяли до зброї наші воїни і побити ворога... А три лицарі давні – Стир, Буг і Горинь, зачаровані в ріки, й досі течуть крізь Волинь і пильно сторожать її» (Михайлюк, Кічій, 1991, с. 86).

З огляду на сьгодення, нам видається надзвичайно промовистою та символічною міфологема цієї легенди. Ймовірно, й у наші дні «три лицарі давні» допомагають боронити рідну землю від ворожої навали, палко «промовляють» до її сучасних захисників із застереженням та плекають віру незламності та перемоги. Тисячі волинян тримають оборону на передовій, стоять на лісових кордонах, рятують поранених військових та цивільних – творять новий героїчний український епос.

Волинська земля, на думку Л. Оляндер, завжди була на перехресті історичних шляхів, тож жодна подія європейського чи світового значення (монголо-татарська навала, наполеонівські походи, перша та друга світові війни, чорнобильська катастрофа тощо) не обминула наш край («Роде наш красний <...>, 1996, с. 3). Безумовно, усі ці події вплинули на долю Волині загалом й кожного її мешканця зокрема, сформували у них власне бачення світу, яке віддзеркалюють писемні джерела.

У незліченних наукових розвідках можна знайти докази щодо особливого ставлення волинян до освіти й культури. Саме Волинь відома

давніми пам'ятками писемності. Найбільш знаною є літопис, відомий як Іпатієвський, найдавніший з-поміж списків, що дійшли до наших днів. Аналіз паперу і почерків показав, що книгу було переписано близько 1425 року. Відповідно, саме цю дату слід вважати за старт грандіозної кар'єри слова «Україна». Під 1187 роком у Іпатієвському літописі згадується про смерть переяславського князя Володимира Глібовича і пишеться, що «... плакашася по немь вси Переяславци . бѣ бо любя дружиною [.....] бѣ бо князь добръ . и крѣпокъ на рати . и моужьствомъ крѣпкомъ показася и всакими добродѣтелми наполненъ ѿ нем же Оукраина много постони...» (Стаценко, 2021). Як зазначає В. Струбицький, літописець дивує читача знанням грецької мови, теології грецької та вітчизняної, історії, літератури, вмінням грамотно та образно описувати події (Струбицький, 1996, с. 29).

Тож, вивчаючи давні джерела, можемо отримати не лише значну інформацію про минувщину, але й приклад прагнення до самовдосконалення та підґрунтя до національної самоідентифікації. Відомо, що Волинь була одним із центрів освіти і культури Давньої Русі. Тут було складено Волинський літопис, який є важливим історичним джерелом і пам'яткою літератури XIII століття. У Спаському монастирі біля Луцька у першій чверті XIV століття переписане Євангеліє (Луцьке Євангеліє), художньо оздоблене заставками орнаменту із зображенням звірів на синьому тлі. Розвивається живопис релігійного характеру. Про талант й уміння майстрів свідчить ікона «Луцька Богоматір» (XIII – початок XIV століття). Її знайдено в Покровській церкві. Фахівці вважають, що вона створена не рядовим монахом-іконописцем, а талановитим майстром, обізнаним з досягненнями живописців Візантії і домонгольського періоду Давньої Русі. На іконі не традиційне зображення християнської постаті Богоматері з сином, а світлий образ матері-страдниці – символ материнської любові, самопожертви. Символічно, що сучасник, ідучи з молитвою до неї, бачить узагальнений образ жінки, жінки-матері, Божої Матері, Батьківщини України і знаходить одвічний оберіг та насагу до її захисту.

У XVI та на початку XVII століть одне з визначних місць у культурно-освітньому русі України належало саме Волині. Тут свого часу розпочала свою діяльність знаменита Острозька академія, яка передала естафету

братській школі у Львові, а згодом, у 1620 році, до них приєдналася і Луцька братська школа (Струбицький, 1996, с. 324). Рукописний збірник її документів 1624 року містить, зокрема, перелік навчальних програм, серед яких поруч з граматиною, риторикою, діалектикою, арифметикою, геометрією, астрономією, музикою – українська мова. Луцька братська школа, окрім культурно-освітньої роботи, сприяла консолідації прогресивних сил українського населення в його боротьбі за своє соціальне та національне визволення. За допомогою братства в Луцьку заснована перша друкарня (1626–1627 рр.) (Михайлюк О. Г., Кічій І. В., 1991, с. 33).

Не лише народні перекази та легенди, не тільки писемні пам'ятки, але й стародруки свідчать про те, що Волинь – край козацький. Як поетично й палко пише Г. Гуртовий: «Українське козацтво – то живе пульсуюче серце нашої відроджуваної історії. Воно віками осяяне такою молодецькою, казковою відвагою, вражаючою всіх любов'ю до матінки України, таким здоровим гумором, що викликає захоплення і подив багатьох народів світу. А сивочолі кобзарі струнами бандур і серцем вимовляли, розсівали в пам'ять віків зоряні імена героїв, яких несла ніколи забути» (Гуртовий, 2009, с. 9).

У першому відомому козацькому реєстрі 1581 року зазначено 74 волинянина. Огляд багатьох інших документів, безумовно, дозволив би нарахувати їх значно більше. Тож сьогодні нікого не здивує той факт, що першим гетьманом низового козацтва, засновником Запорізької Січі був волинянин – князь Д. Вишневецький (у народі – Байда Вишневецький). У свідомість не лише земляків, а й усього українського народу Дмитро Вишневецький увійшов як гетьман-легенда, як символ незламності й надзвичайного героїзму та вірності Україні (Гуртовий, 2009, с. 48). Серед знаних імен – князі Михайло, Остафій, Богдан і Кирик Ружинські, Криштоф Косинський, Северин (Северій) Наливайко, Федько Гулевич та багато інших – хоробрих, відважних, відданих рідному народові та Батьківщині.

Справжнє козацьке серце у грудях мала і полум'яна волинянка Галшка (Лисаввета) Василівна Гулевичівна (Гуртовий, 2009, с. 105). Була вона дійсно з козацького роду. Народилася 9 грудня 1575 року в селі Затурці. Виросла високоосвіченою красунею, ревною та діяльною захисницею та покровителькою рідної землі, її

історії, віри, культури й традицій. Багатьом читачам запам'ятався епізод боротьби з жадливою пожежею, що сталася влітку 1614 року в Києві, змальована Сергієм Плачиндою. А серед пекельного вогню – Галшка Гулевичівна, котра рятує давні рукописи та стародруки. 15 жовтня 1615 р. у присутності багатьох почесних свідків Галшка Гулевичівна виписала дарчу, за якою її спадкова земля в Києві на Подолі переходила у власність братства «духовних і світських православних» за умови, що на цій землі буде збудовано монастир, будинок для іноземних паломників і, головне, «школу дітям як шляхетським, так і міщанським». Відновлена в садибі Єлизавети Київська братська школа поклала початок уславленої Києво-Могилянської академії, першого і тривалий час єдиного вищого навчального закладу у Східній Європі. Після того як у 1617 році помер її чоловік, мозирський маршалок Стефан Лозка, Галшка Гулевичівна переїхала до свого маєтку поблизу Луцька, де опікувалася Луцьким братством та його школою (Діячі освіти та науки <...>, 2022).

Багато славних, драматичних і трагічних сторінок викарбувано на скрижалях історії долями козаків у Волинській землі. Гортаємо ті гарячі сторінки, захоплюємося героїчним подвигом, знаходимо насагу і натхнення до священної боротьби. Ось одна із таких. 28 червня 1651 року почалась битва між Військом Запорозьким Богдана Хмельницького та союзним йому кримсько-татарським військом Іслама III Гірея з армією Речі Посполитої під командуванням короля Яна II Казимира, що закінчилась поразкою Хмельницького. Зазнавши великих втрат, він був змушений підписати з поляками Білоцерківський мирний договір, який значно обмежував повноваження гетьмана і автономію підконтрольних йому територій. Під Берестечком на полі, розташованому на межі Рівненської та Волинської областей, армія Речі Посполитої чисельністю 150 тисяч людей зустрілася зі 100-тисячним козацько-селянським військом та їхніми союзниками – 30-тисячним військом кримських татар (Лук'янюк, 2015).

Очевидець бою француз П'єр Шевальє так описував завершення цієї битви: «В одному місці серед болота скупчилося триста козаків і хоробро боронилися проти великого числа атакуючих, які натискали на них звідусіль. Повністю оточені, вони загинули. Залишився один, який боровся протягом трьох годин проти всього війська польського» (Берестецька битва <...>, 2020). На болотяному озерці козак знайшов човна і, прикриваючись бортом, витримав обстріл. Коли ж закінчився порох, то косою відбивав усіх, хто хотів його схопити. Пробитий чотирнадцятьма кулями козак здивував своєю хоробрістю не лише жовнірів, описує дипломат, а й польського короля, в присутності якого закінчувався цей бій. Ян II Казимир пообіцяв дарувати герою життя, на що «останній гордо відповів, що уже не дбає про те, щоб жити, а лише хоче умерти, як справжній вояка». Козака заколов німець ударом списа (Бухало, 2021).

Є. Маланюк зазначає, що «явище Козацтва ... – це є історичне чудо нашої нації, воно було «логічним наслідком цілком реальних процесів», ... «їх лабораторією ... були ще свіжі руїни Галицько-Волинської держави, терени князівства Волинського, твердині таких міст, як Холм, Луцьк, Острог, Берестя, Львів» (Маланюк, 1992, с. 47).

Отже, доля усякого народу, як і певної людини, неповторна, має свої особливі історичні колізії. Однак вона формується, складається, живе множинністю кожного, хто є частиною того світу, тієї складної культурологічної системи. Волинська земля – прабатьківщина слов'янських народів. Волинь завжди знаходилась на перехресті історичних шляхів, що відіграло драматичну і героїчну роль у житті її мешканців. Давні літописи та стародруки є свідченням особливого ставлення волинян до освіти, науки і культури. Волинь – край козацький, джерело натхнення та насаги для сучасників у боротьбі за волю та незалежність. Все це відіграє важливу роль у створенні історичної інформації як джерела формування національної самосвідомості.

Список використаних джерел:

1. «Роде наш красний...» (Волинь у долях краян і людських документах) (1996) : у 3-х т. Т. 2. / авт.-упоряд. Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки. 443 с.
2. Батюшков Н. Н. (1992) Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края. Передрук Волинської єпархії. Луцьк. 414 с.
3. Берестецька битва (2020). Рівненське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка URL: http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=109&Itemid=109.

4. Бухало О. (2021) Битва під Берестечком: як поразка козаків, яку прославляла Москва, об'єднала українців. *BBC News Україна*. 02 липня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-57651619>.
5. Вдовенко І. С. Формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді в процесі технологічної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2015. Вип. 52. С. 51–57.
6. Гуртовий Г. О. Волинь – край козацький: Історико-краєзнавчі нариси. Вид. друге, доп., уточн. Луцьк : Надстир'я, 2009. 388 с.
7. Діячі освіти та науки. Галшка Василівна Гулевичівна (2022). Коротка біографія. Електронна бібліотека Князева. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/biographies/d_o_t_n/part2/207.htm.
8. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року). Праці Інституту дослідів Волині за редакцією д-ра Ю. Мушка-Луцика. Вінніпег : Накладом «Волинського видавничого фонду», 1953. 159 с.
9. Лук'янюк В. Цей день в історії. Битва під Берестечком. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0628P/>.
10. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ : АТ «Обереги», 1992. 80 с.
11. Михайлюк О.Г., Кічій І.В. Історія Луцька. Львів : Світ, 1991. 192 с.
12. Сергійчук В. Український здви́г: Волинь. 1939–1955. Київ : Українська видавнича спілка, 2005. 840 с.
13. Стаценко Д. (2021) Слово і назва Україна: від Київського літопису до Богдана Хмельницького. *Історична правда*. 06 квітня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/04/6/159278/>.
14. Струбицький В.В. Тут закладалися основи національної школи. «Роде наш красний...» (Волинь у долях краян і людських документах) : у 3-х т. Том I. / авт.-упоряд. Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 1996. 443 с.

References:

1. «Rode nash krasnyi...» (Volyn u doliakh kraian i liudskykh dokumentakh) (1996) [‘Our red rode...’ (Volhynia in the fate of the inhabitants of the region and human documents)]: u 3-kh t. T. 2. / avt.-uporiad. L. K. Oliander, L. V. Bubleinyk, M. M. Kucherepa. Lutsk : Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. 443 s. [in Ukrainian].
2. Batiushkov N. N. (1992) Во́льн. Ystorycheskiye sudby Yuho-Zapadnoho kraia [Volyn. Historical judgements of the South-West region]. Peredruk Volynskoi yeparkhii. Lutsk. 414 s. [in Ukrainian].
3. Berestetska bytva (2020) [Battle of Berestets]. Rivnenske oblasne obiednannia Vseukrainskoho tovarystva «Prosvita» imeni T. Shevchenka URL: http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=109&Itemid=109. [in Ukrainian].
4. Bukhalo O. (2021) Bytva pid Berestechkom: yak porazka kozakiv, yaku proslavliala Moskva, obiednala ukraintsiv [The battle of Berestechko: how the defeat of the Cossacks, which Moscow glorified, united Ukrainians]. *BBC News Ukraina*. 02 lypnia. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-57651619>. [in Ukrainian].
5. Vdovenko I. S. (2015) Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti uchnivskoi ta studentskoi molodi v protsesi tekhnolohichnoi osvity [Formation of national identity of pupils and students in the process of technological education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. Vyp. 52. S. 51–57. [in Ukrainian].
6. Hurtovyi H. O. (2009) Volyn – krai kozatskyi: Istoryko-kraieznavchi narysy [Volyn – Cossack region: Historical and local history essays]. Vyd. druhe, dop., utochn. Lutsk : Nadstyria. 388 s. [in Ukrainian].
7. Diiachi osvity ta nauky. Halshka Vasylyvna Hulevychivna (2022) [Figures of education and science. Galshka Vasylyvna Hulevychivna]. Korotka biohrafia. Elektronna biblioteka Kniazieva. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/biographies/d_o_t_n/part2/207.htm. [in Ukrainian].
8. Levkovich I. (1953) Narys istorii Volynskoi zemli (do 1914 roku) [An Essay on the History of Volyn Land (before 1914)]. Pratsi Instytutu doslidiv Volyni za redaktsiieiu d-ra Yu. Mushka-Lutsyaka. Vinnipeh : Nakladom «Volynskoho vydavnychoho fondu». 159 s. [in Ukrainian].
9. Lukianiuk V. Tsei den v istorii. Bytva pid Berestechkom [This day in history. Battle of Berestechko]. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0628P/>. [in Ukrainian].
10. Malaniuk Ye. (1992) Narysy z istorii nashoi kultury [Essays on the history of our culture]. K. : АТ «Oberehy». 80 s. [in Ukrainian].
11. Mykhailiuk O. H., Kichii I. V. (1991) Istoriiia Lutsk [History of Lutsk]. Lviv : Svit. 192 s. [in Ukrainian].
12. Serhiichuk V. (2005) Ukrainyskyi zdvyh: Volyn. 1939–1955 [Ukrainian Zdvih: Volyn. 1939–1955]. K. : Ukrainska vydavnycha spilka. 840 s. [in Ukrainian].
13. Statsenko D. (2021) Slovo i nazva Ukraina: vid Kyivskoho litopysu do Bohdana Khmelnytskoho [Word and name Ukraine: from the Kyiv Chronicle to Bohdan Khmelnytsky]. *Istorychna pravda*. 06 kvitnia. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/04/6/159278/>. [in Ukrainian].
14. Strubytskyi V. V. (1996) Tut zakladalysia osnovy natsionalnoi shkoly [The foundations of the national school were laid here]. «Roде nash krasnyi...» (Volyn u doliakh kraian i liudskykh dokumentakh) : u 3-kh t. Tom I. / avt.-uporiad. L. K. Oliander, L. V. Bubleinyk, M. M. Kucherepa. Lutsk : Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. 443 s. [in Ukrainian].